

קהילות זיכרון: האם גם בשיח השואה?

מאת פרופ' אודי לבל

מבט מבס"א מס' 1,884, 14 בינואר 2021

תקציר: קיים חשש שהפולמוס סביב זהותו של יו"ר "יד ושם" מסמן את זליגת שיח השואה למצב הקהילתיות בו מצוי מזה מספר עשורים הזיכרון הקולקטיבי הישראלי לגבי הסוגיות הצבאיות וההקרבה, המתאפיין באי-הסכמה לגבי שפה, נרטיב, ופרשנות ביחס לעבר הישראלי. יש לקוות שמדינת ישראל - האמורה לשמש כסוכן המרכזי כנגד פוליטיזציית זיכרון השואה - לא תקדם מגמה זו בעצמה.

על העימות סביב זהותו של יו"ר "יד ושם" ניתן להביט מזווית נוספת, נרחבת ומדאיגה יותר. זווית התופסת את הפולמוס כמבטא שלב נוסף בפוליטיזציה של הזיכרון, ולמעשה ב"קהילתיות" של הזיכרון הישראלי (חלוקה דה-פקטו לקהילות זיכרון), תהליך שכבר חל ביחס לזיכרון הקולקטיבי הציוני הצבאי והביטחוני והעלול להתרחש בשנים הקרובות בכל הקשור לתפיסת זיכרון השואה.

בשנות המדינה הראשונות קיוותה ההנהגה שדורות תלמידים ישראלים יהפכו ל"קהילת זיכרון" שתחזיק בנרטיב אחיד-יחסית לגבי תפיסת סוגיית ההקרבה והאובדן. כך שלצד המחלוקות הפוליטיות והתרבותיות תהיה התייחסות הומוגנית-יחסית - בוודאי הסכמה על משמעות ההקרבה שנדרשה מהלוחמים וכאב משפחות החללים, אך גם על החשיבות וההכרח שביציאה למלחמות אלה והכרה שלמרות הטעויות והכשלים בניהולן הן היו הכרחיות להמשך קיומה של המדינה במרחב העיון כלפיה. חריפות ככל שהיו המחלוקות עוד מימי המחותרות וטרם הקמת המדינה - לא הייתה בהן כל מחלוקת לגבי היעד והאידיאל - מחויבות לרעיון הציוני-לאומי: רק על אופיו (ציונות סוציאליסטית, ציונות ליברלית), מאפייניו, והאמצעים האפקטיביים להגשמתו. טקסי יום הזיכרון, עצרות יום העצמאות, אסתטיקת ורטוריקת האנדרטאות לזכר החללים היו באופן ספונטני ובלתי מתוכנן ארוגות בשיח זיכרון כמעט זהה. היו בכל אלה אותם סמלים, אותם מסרים, אותם רכיבים פסיכו-פוליטיים שחזרו שנה אחר שנה ושהיו כה חיוניים למשפחות הנופלים, ללוחמים, ולחוסנה של כלל החברה הישראלית לשם אספקת משמעות ויצירת סולידריות סביב ההקרבה העצומה הנדרשת לקיום הלאומי-ציוני.

והנה - יוזמה שאושרה בימי ממשלת רבין הראשונה (1974-77) יצאה לדרכה: להקים לצד הר הרצל (מקום הנצחת אבות האומה) ו"יד ושם" (מקום הנצחת זיכרון השואה והגבורה) את הצלע השלישית - אתר ההיסטוריה הצבאית הישראלית (שיקרא "מוזיאון הר איתן") ובו שלל מרחבים המוקדשים לכל אחת ממלחמות ישראל. המוזיאון אמור

היה לכלול מרכז חינוכי מהמעלה הראשונה העוסק בתקומה העברית ובו אגף לצבאיות יהודית מתקופת התנ"ך; גלריה שתוקדש למלחמת העצמאות; מרחב שיעסוק בהתיישבות כחלק מתפיסת הביטחון הציונית ובתפיסות הביטחון המתחלפות של צה"ל; תצוגות ייחודיות על יחידות, מצביאים, ומבצעים; מקום שינפיק ספרי לימוד, אלבומים וחוברות הסברה, יערוך הפעלות לתלמידי בתי ספר, ויארח תיירים ומשלחות מחו"ל; וכמובן - יקיים הנצחה אישית לכל חלל וחלל עם הסבר על נסיבות נפילתו. הייתה זו יוזמה שתוקצה במיליונים רבים, וממשלה אחר ממשלה הוסיפה תקציבים נוספים למיזם שלטובת פיתוחו גויסו אדריכלים, וסוציולוגים, אנשי חינוך והיסטוריונים.

אך המיזם לא קם. בישראל קיימים מוזיאונים ומכונים רבים המקיימים "זיכרון קהילתי" עבור או בשם "קהילת זיכרון" קונקרטי. חלקם קמו באופן עצמאי מימי ראשית המדינה "מלמטה למעלה" - כמכון ז'בוטינסקי, מרכז מורשת בגין, בית ההגנה, מרכז רבין. כל אתר ודרכו שלו לספר את העבר - הצבאי, הציוני, וההתיישבותי. "מוזיאון הר איתן" היה למעשה הניסיון הראשון (והאחרון) לייצר אתר ממלכתי שייצור גרסת-על ממלכתית להיסטוריה הצבאית הישראלית ולאגד את כל הנרטיבים הנפרדים יחד.

ואולם בשנות התשעים, בעיקר לאחר הסכמי אוסלו, עת הייתה אמורה לצאת לדרך הבנייה הממשית של המיזם, החלו להתגלות חילוקי דעות בין "קהילות הזיכרון" שהרכיבו אותו ושהיו אמורות להפוך בו לקהילה אחת. קבוצות נאו-ליברליות לא יכלו להשלים עם שפה הממסגרת את "ארץ התנ"ך" כחלק מרפרטואר טריוויאלי או מנורמל של המרחב הישראלי. קבוצות שמאל תבעו גלריה שתעסוק בשלום. אך כיצד יעסקו במאבק באינתיפאדה (1987-92) או במלחמת הטרור של ערפאת (המכונה בלשון מכובסת "אינתיפאדת אל-אקצא)? האם מדובר במלחמה הכרחית או במלחמת ברירה שעלתה כתוצאה מכשלון ממשלות ישראל בהשגת שלום. ומה בדבר מלחמת יום הכיפורים? "קהילת זיכרון" אחת תבעה להציגה ככשל של ממשלה שנמנעה מהיענות להצעות שלום מצריות שקדמו למלחמה. "קהילת זיכרון" אחרת גרסה שהמדובר בכשל שנבע מהימנעות ממכה מקדימה. ומה יכתבו על לוחות הנצחת החללים שנפלו בלבנון - מלחמת לבנון? מבצע שלום הגליל? המיזם הופסק ולמעשה בוטל בשל מחלוקות אלו. לא הושגה כל הסכמה. במקומו נבנה אתר המנציח חללים ואף אותם באופן מינימליסטי הנמנע מכל פרט העלול להוביל למחלוקות: ללא שם המבצע או המלחמה בה נפלו, תוך איזכור שם החלל ותאריך נפילתו בלבד. בישראל של שנות האלפיים לא ניתן לקיים עוד קונצנזוס על תפיסת העבר הביטחוני-ציוני, אפילו כשמדובר ביזם של מערכת הביטחון, שכן צה"ל של ימינו מורכב מ"קהילות צבאיות" המגויסות מרשתות חברתיות שונות, מרקעים אידיאולוגים שונים, ומתפיסות זיכרון קולקטיבי שונה. לכל אחת מחייליהן יש פטור משירות צבאי זה או אחר על רקע אידיאולוגי - מה שבעבר היה נתפס כסרבנות או כהפרה של החוזה הבסיסי לקבל את המרות הצבאית. ולכן אף מיזם זה של הנצחת חללי צה"ל חף מכל עיסוק בנרטיב ומסתפק בהנצחה מצומצמת ביותר. מה שמוביל מן הסתם לכך שהמקום לא הפך למרכז אטרקטיבי לציבור, שכן אין בו תכנים כלשהם מלבד שמות ותאריכים.

ייתכן וסוגיית "יד ושם" מהווה צעד העלול לבטא תהליך מצער דומה - במסגרתו תפיסת השואה לא תהא עוד משותפת לקבוצות שונות בחברה הישראלית אלא תהפוך לקהילתית. יש לקוות שההלנות על מינוי תא"ל (מיל') אפי איתם לתפקידו לא יובילו לכך שחברי הקהילה הנאו-ליברלית ימנעו מצריכת תכנים שינפיק המוסד כל עוד איתם יעמוד בראשו ובכך יסמנוהו כמוסדי ומגזרי. אחרת יהיה זה שלב נוסף בקהילתיזציה של הזיכרון הישראלי - שבאופן פרדוקסלי דווקא מדינת ישראל - האמורה להיות סוכנת הזיכרון המובהקת שלו ולשמרו מחוץ לפוליטיקה של הזיכרון - תתרום דווקא להליך ההפוך.

פרופ' אודי לבל מרצה בביה"ס לתקשורת וחוקר במרכז בס"א, אוניברסיטת בר-אילן.
עוסק בחקר קהילות זיכרון הקולקטיבי; קהילות אובדן, שכול וטראומה; ושיח בקהילות
צבאיות.